

UO'K: 303.483

**AXBOROT JAMIYATIDA INSONNI KUTAYOTGAN YANGI MUAMMOLAR XUSUSIDA
AYRIM MULOHAZALAR****НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О НОВЫХ ПРОБЛЕМАХ, ОЖИДАЮЩИХ
ЧЕЛОВЕЧЕСТВО В ИНФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ****SOME CONSIDERATIONS ABOUT NEW PROBLEMS AWAITING HUMANITY IN THE
INFORMATION SOCIETY****Suvanov Ilhom Abdixalilovich** Respublika Ma'naviyat va ma'rifat Markazi huzuridagi Ijtimoiy-ma'naviy tadqiqotlar instituti
Ilmiy kotibi, falsafa doktori(PhD)**Annotatsiya**

Mazkur maqolada globallashuv jarayonlarining asosiy tendensiyalaridan biri bo'lgan axborot almashinuvining intensivlashuvi, axborot maydonlari va makonlarining o'ziga xos mafkuraviy poligonlarga aylanib borayotganligi, bu omil ayniqsa, ta'lim tizimida muayyan xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi mumkinligi, shu sababdan, bugungi kunda turli mafkuraviy-axborotlarni zararsizlantirish muhim ahamiyat kasb etayotganligi hamda bunday holat yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga bo'lgan e'tiborni va ma'suliyatni yanada oshirishni taqozo etayotganligi yoritilgan.

Аннотация

В данной статье интенсификация информационного обмена, которая является одной из основных тенденций глобализационных процессов, информационные поля и пространства превращаются в собственные идеологические полигоны, этот фактор может вызвать определенные риски, особенно в системе образования, для этого поэтому сегодня подчеркивается, что нейтрализация различной идеологической информации имеет большое значение и что такая ситуация требует большего внимания и ответственности за воспитание молодого поколения.

Abstract

In this article, the intensification of information exchange, which is one of the main trends of globalization processes, information fields and spaces are turning into their own ideological polygons, this factor can cause certain risks, especially in the education system, for this reason, today it is highlighted that the neutralization of various ideological information is of great importance and that such a situation requires more attention and responsibility for the education of the young generation.

Kalit so'zlar: axborot almashinuvining intensivlashuvi, tahdid, axborot tengsizligi, ong manipulyatsiyasi, ommaviy ong, internet, jamiyatni virtualizatsiya qilish, kiber kasalliklar, nomofobiya, axborot jinoyati, axborot ekstremizmi, harakatlarining radikalligi; jamiyatga qarshi kurash; mazmunning ma'naviyliigi va axloqsizligi; institutsionallik; axborot terrorizmi.

Ключевые слова: интенсификация информационного обмена, угроза, информационное неравенство, манипулирование сознанием, массовое сознание, Интернет, виртуализация общества, киберзаболевания, номофобия, информационная преступность, информационный экстремизм, радикализация действий; борьба против общества; духовность и безнравственность содержания; институциональность; информационный терроризм.

Key words: intensification of information exchange, threat, information inequality, manipulation of consciousness, mass consciousness, Internet, virtualization of society, cyber diseases, nomophobia, information crime, information extremism, radicalization of actions; fight against society; the spirituality and immorality of the content; institutional; information terrorism.

KIRISH

Globallashuv jarayonlarining asosiy tendensiyalaridan biri axborot almashinuvining intensivlashuvi, axborot maydonlari va makonlarining o'ziga xos mafkuraviy poligonlarga aylanib borishi bilan tavsiflanadi. Bu omil ayniqsa, ta'lim tizimida muayyan xavf-xatarlarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu bois, axborotlarni zararsizlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash muammosi yuqorida ta'kidlaganimizdek, milliy xavfsizlikni ta'minlashning asosiy va ajralmas qismi bo'lib, axborot himoyasi esa, davlatning birlamchi

FALSAFA

masalalariga aylanmoqda. Axborot oqimi tezlik bilan tarqalayotgan hozirgi davrda insonlararo muloqot va axborot almashinuvda har bir inson uchun o'zga yurtlardagi voqea va hodisalar haqida ma'lumot olishda bu manbalarning o'zni beqiyosdir. Zero, faqat axborot manbalari orqaligina qisqa muddatlarda har qanday ma'lumotlar va yangiliklardan xabardor bo'lish mumkin. Hozirgi kunda axborot manbalarining turlari hamda inson hayotidagi o'zni kengayib bormoqda, natijada, bu ta'lim-tarbiya jarayoniga ijobiy ta'sir bilan birgalikda o'z tahdidini o'tkazmoqda. Bunday holat yosh avlod ta'lim-tarbiyasiga bo'lgan e'tiborni va ma'suliyatni yanada oshirishni taqozo etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy jamiyatning faol axborot taraqqiyoti, uning har bir sohasi avariya holatida, turli kommunikatsiya texnologiyalarini joriy yetish orqali sodir bo'ladi. "Axborotlar o'zaro ta'siri va to'qnashuvi sohasi siyosiy, ijtimoiy-madaniy, kognitiv jihatdan belgilab qo'yilgan. Axborot makonining ko'p o'lchamliligi, ko'p paradigmasi, raqobatdoshligi har qanday axborot oqimini axborot urushiga aylantirish potensialini o'z ichiga oladi. Axborot oqimida xavfli ijtimoiy-madaniy ta'sir algoritmlarini aniqlash hamda axborot urushlarini olib borish usullari va shakllariga aniqlik kiritish yo'llari hozirgi zamon axborot jamiyatining dolzarb vazifasidir"[1].

Shu o'rinda, "zararli axborotlar tahdidi" jumalari qanday ma'nolarni anglatishini ko'rib chiqamiz. O'zbek tilining izohli lug'atida "zararli" atamasi "kishi ma'naviyatiga, ongiga salbiy ta'sir ko'rsatadigan, ziyonli" – deb ta'riflansa, "axborot" atamasi "xabar, ma'lumot", "tahdid" atamasi esa "do'q qilish, qo'rqitish, biror falokatning, qo'rqinchli voqeaning sodir bo'lish xavfi, xatar, xavf" – deb izohlanadi"[2]. Demak, zararli axborotlar tahdidi - xabar va ma'lumot orqali inson ma'naviyatiga, ongiga salbiy ta'sir ko'rsatish va xavf-xatar solishdir.

Xavflarni yuzaga kelishi haqida quyidagicha fikr ham bildirilgan: "Xavflarning yuzaga kelishi muayyan sharoitlarga ko'ra turli-tuman bo'lishi mumkin. Shu munosabat bilan ba'zi mualliflar uni amalga oshirish mantiqan murakkab masala ekanligiga qaramay, tahdid tushunchasidan ma'lum xavfni muayyanlashtirish va uning yuzaga kelish ehtimolini aks ettiruvchi tushuncha sifatida foydalanadilar"[3].

NATIJA VA MUHOKAMA

Yuqoridagi ta'riflarga ko'ra, "axborot tahdidi tushunchasiga quyidagicha ta'rif keltirish mumkin: bu – axborot sohasida shaxs, jamiyat va davlatning hayotiy muhim manfaatlariga xavf tug'diruvchi sharoit va omillar yig'indisidir.

Axborot jamiyatida insonni kutayotgan va u bilan bugun yuzlasha boshlagan yangi muammolar, tahdid va xavf-xatarlarni ro'yxatga olamiz va qisqacha tasvirlab beramiz.

1. Axborot tengsizligi. Axborot jamiyatida inson uchun xavf-xatarlardan biri axborot tengsizligi muammosidir. Ijtimoiy bo'linishning omillari bilimlarning to'rlanishi, avlodi, ishlatilishidir. Axborot jamiyatining barcha a'zolari ham insonga bera oladigan yangi imkoniyatlardan amaliy foydalana olmaydi. Bunday omillarga quyidagilar kiradi: informatsion, shu jumladan, shaxsning lingvistik madaniyati, axborot kompetentligi, ta'lim, shuningdek, inson motivatsiyasi, bilimga bo'lgan intilish va o'z-o'zini o'rganish, o'z rivojlanishi intellektual qobiliyatlari. Agar insonning o'zi axborot jamiyatining faol a'zosi bo'lish istagi bo'lmasa, unda hech qanday texnika unga yordam bermaydi.

"Axborotning mavjudligi yangi bilimlarni yaratish, bilishning yangi yo'llarini ishlab chiqish motivatsiyasini pasaytiradi. Uning hajmi oshishi tufayli bilimlarni rad etish ichki shaxsiy tuzilmalarning yuklamalarning ko'payishiga tayyor emasligidan dalolat beradi. Bu esa, olingan ma'lumotlarning sifati, hajmi va chuqurligini baholash ko'nikmalarining yo'qligida namoyon bo'ladi, bu esa ijtimoiy tengsizlikning oshishiga olib keladi"[4].

2. Ong manipulyatsiyasi. Axborot jamiyatida inson uchun ikkinchi va juda jiddiy xavf televidenie, kompyuter aloqasi, radioaloqa va boshqa axborot tizimlarining global tarmoqlarining rivojlanishi xalq ongiga ta'sir o'tkazish va bu ongni manipulyatsiya qilish uchun ko'p imkoniyatlar yaratishi bilan bog'liq. Ularning aqliy mohiyati bo'yicha, "odamlar juda taklifli va shuning uchun osonlik bilan sub sonscious darajasida maqsadli psixologik ta'sirga duchor bo'ladi. Bu xususiyat ko'p sonli odamlarni boshqarish, illyuzyalar yaratish, yashirincha tanlov erkinligidan mahrum qilish, fikr o'zgartirish, o'ng (ba'zi guruh) yo'nalishda odamlarni rag'batlantirish uchun ishlatiladi"[5]. Ommaviy ong manipulyatsiyasi axborot urushning asosiy elementi hisoblanadi va alohida onga joriy etish bilan asosan bir xil bo'ladi. Uning samaradorligi ishonchli va aniq ko'rinib turibdi. Masalan, turli hokimiyat organlariga saylov kampaniyalari natijalari, shuningdek, televizion dasturlarda juda qimmat reklamadan keng foydalanilayotgani yaqqol ko'rinib turibdi. Tadqiqotlar natijalari shuni

ko'rsatadiki, "televideniya insonga eng kuchli psixologik ta'sir ko'rsatadi. Sababi, video ma'lumot, inson ongiga ta'sir qilishdan tashqari, uning sub'ektivligiga ham bevosita kirib boradi. Bundan tashqari, odamning o'zi bundan bexavotir va shuning uchun ham o'zini bu ta'sirdan himoya qila olmaydi. Bu, katta darajada, ongni manipulyatsiya qilishning zamonaviy metodologiyasining asosidir"[6].

Internet kabi ma'lumotlarni tarqatishning universal vositasiga ega bo'lgan holda, ommaviy ongni manipulyatsiya qilish texnologiyalari tez rivojlanmoqda va ko'pincha, butunlay kutilmagan tomondan, hatto rivojlangan tanqidiy fikrlashga ega bo'lgan odamlarga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ta'lim va madaniyat taraqqiyotining o'rtacha darajasiga ega bo'lgan oddiy odamlar bu ta'sirga tobora ko'proq duchor bo'ladi, undan keyin epifaniya yuzaga keladi.

3. Jamiyatni virtualizatsiya qilish. Axborot jamiyatida inson uchun yana bir, hali kam o'rganilgan xavf jamiyatning virtualizatsiyasi deb nomlangan psixologik hodisadir. Uning mohiyati shundaki, haqiqiy jismoniy obyektlar, jarayonlar va hodisalar obyektiv reallikning aks-sadolariga juda o'xshash, ammo, bo'lmagan virtual tasvirlar bilan almashtiriladi. Ijtimoiy makonning virtualizatsiyasi va ijtimoiy tarmoqlar yordamida boshqa odamlarning hayotiga tinimsiz aralashish paradoksal ravishda "olomon ichida" yolg'izlik hissining kuchayishiga olib keladi.

4. Kiber kasalliklar. Axborot jamiyatida inson uchun yana bir, tubdan yangi xavf kiber kasalliklar deb ataladi. Zamonaviy jamiyatda allaqachon ko'pchilik uchun dori vositasiga aylangan televidenie, kompyuter o'yinlari, internetga qaramlik va boshqalarga odamlarning psixologik bog'liqligi shular jumlasidandir. Shafqatsizlik va zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi kompyuter o'yinlari bilan ba'zi yoshlarning maniakal qiziqishi ham qo'rqinchli. Ushbu hodisalar bugungi kunda axborot rivojlangan mamlakatlarda eng keng tarqalgan bo'lib, jamiyatni axborotlashtirish jarayonining salbiy natijalaridan biridir. Ushbu jarayon yanada rivojlanib borishi bilan bu hodisalar ham rivojlanadi, deb hisoblash mumkin. Allaqachon, nafaqat giyohvandlik rivojlanmoqda, balki, jiddiyroq kasalliklar alomatlari paydo bo'ladi, masalan, fantomga chalinish sindromi – odamga sumkasidagi telefon jiringlayotgan yoki tebranayotganga o'xshaydi. Yangi kasallikning yana bir misoli. Nomofobiya – "Nomobilefobiya" – uyali telefonsiz qolishdan qo'rqish. Kasallik Amerikadagi ruhiy buzilishlar DSM5 ro'yxatida. Larri Rozen ushbu kasallikning sabablarini inson biror narsani yo'qotishdan qo'rqanidagi asabiy holat oqibati deb izohlaydi.

5. Axborot jinoyati. Axborot jamiyatining shakllanishi axborot jinoyatchiligini rivojlantirish uchun ko'p imkoniyatlar ochadi, bu esa shaxsga, jamiyatga va davlatga qarshi yo'naltirilishi mumkin. Bunga kompyuter jinoyatlari deb ataladi, ular asosan davlat organlari, moliyaviy tashkilotlar va sanoat korxonalarining avtomatlashtirilgan axborot tizimlari ma'lumotlar bazalariga ruxsatsiz kirishga qaratilgan. Ushbu tizimlarda jamiyatni axborotlashtirish jarayonida nafaqat tegishli tashkilotlar faoliyati to'g'risida, balki, mamlakat fuqarolari to'g'risidagi shaxsiy ma'lumotlar, ularning manzillari, telefon raqamlari, mulkiy, daromadi va boshqalar to'g'risida juda ko'p miqdordagi maxfiy ma'lumotlar to'planadi. Bu ma'lumotlar, albatta, jinoyatchilar uchun katta qiziqish uyg'otmoqda va ularning ko'pchiligi allaqachon axborot texnologiyalari mutaxassislarining xizmatlaridan foydalanmoqda.

6. Axborot ekstremizmi. "Axborot ekstremizmining belgisi – fuqarolarning qonuniy manfaatlari, huquq va erkinliklariga jismoniy, moddiy, ma'naviy zarar yetkazishi R.V.Upornikovning tadqiqotlarida ta'kidlanadi"[7].

Axborot ekstremizmining asosiy xarakterli xususiyatlarini keltirib o'tish mumkin: harakatlarning radikalligi; jamiyatga qarshi kurash; mazmunning ma'naviyliigi va axloqsizligi; institutsionallik; siyosiy-huquqiy tafakkurni buzib ko'rilishi.

"Internetdagi ma'lumotlar nafaqat statik "rasm" shaklida taqdim etilishi, balki faollik bilan tavsiflanganligi ham muhimdir", deya ta'kidlaydi tadqiqotchi A.X.Valeev[8].

Axborot oqimi hajmi va tezligi axborot ekstremizmi tashkilotchilari uchun jozibadordir. Ular aslida Internet foydalanuvchilarini shaxsiy qarashlar, mafkuralar, prinsiplar, dunyoqarashni o'zgartirish, individual yoki guruh xatti-harakatlarining o'zgarishiga olib keladigan, shuningdek, ta'sir ko'rsatuvchi partiya uchun foydali bo'lgan jamoatchilik fikrini yaratishga olib keladigan aniq maqsad bilan turli xil munozara va munozaralarga "jalb qiladilar".

Axborot maydonida ekstremistik aloqaning muhim omillaridan biri mish-mishlarning tarqalishi fenomenidir. Ye.M.Kulikov ma'lumotlariga ko'ra, "mish-mishlarni ikki turga bo'lish mumkin: spontan ravishda yuzaga keladi va ijodiy yaratiladi"[9]. Spontan mish-mishlar muhim mavzularda "xalq og'zaki ijodi mevalari". Siyosiy masalalar, etnik va diniy mavzular asosida. Ijodiy yaratilgan mish-mishlar axborot urushining aniq texnologiyasi (mikrobloglarni hozir "targ'ib qilish"ning mashhur

FALSAFA

shakli). Tadqiqotchilar fikriga qo'shilish mumkinki, ijtimoiy tarmoq "Vkontakte" tezda guruh tuzish va "rerosts" va "likes"dan foydalanib, har qanday kontentning ma'lumotlarini tezda tarqatish imkonini beradi.

Tadqiqotchi V.A.Dil (V.A.Diehl) ta'kidlaganidek, "axborot ekstremizmining tarqalishi ekstremistik guruhlar tuzilishining o'zgarishiga olib keldi"[10]. Strukturaning "vertikal" turi (odatda bitta rahbar rahbarlik qiladi) "tarmoq" turi bilan almashtiriladi: alohida mablag'ga ega bo'lgan va juda katta hududlarni qamrab oladigan (xalqaro) bir nechta rahbarlar bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, "mustahkamlash omili inson uchun ahamiyatli bo'lgan g'oyalardan foydalanishdir: sog'lom turmush tarzi, oila, imon va boshqalar. Kommunikativ hodisalar spektri juda keng", deb qayd etadi tadqiqotchi A.X.Valeev, bu iste'molchilar jamiyati qadriyatlarining targ'iboti, chiroy, gedonizm va radikal siyosiy loyihalarni targ'ib qilishdir.

7. Axborot terrorizmi. Avtomatlashtirilgan ma'lumot banklarida axborotning foydalanuvchilarga masofadan turib kirishini ta'minlovchi konsentratsiyasi jamiyatni axborotlashtirish jarayonining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki, u axborotdan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Biroq, shu bilan birga, ushbu ma'lumotlarga ruxsatsiz kirish imkoniyati, shuningdek, uning o'g'irlanishi va hatto qasddan buzilishi bilan bog'liq xavflar ham oshib bormoqda. Axborot jinoyatchiligi sohasidagi yangi fenomen axborot terrorizmidir. Buning natijasida, axborot tizimining faoliyati amaliy jihatdan shol bo'lishi mumkin. Ko'pincha, bu holat maxsus tashkil etilgan yirik tarmoq hujumlari natijasida sodir bo'ladi. So'nggi yillarda bunday xurujlar qayta-qayta takrorlanayotganligi kuzatilmoqda. Bunday muammolarni hal qilish uchun shaxsning axborot huquqlari himoyasini ta'minlashning nisbatan yangi yo'nalishlarini takomillashtirish lozim bo'ladi.

8. Ma'lumot uchun jang. Axborot jamiyatining tahdidlari orasida juda o'zgacha o'rin axborot urushi bilan band bo'lib, ularning usullari va vositalari allaqachon nazariy va amaliy jihatlarda juda yaxshi rivojlangan. Axborot urushlari allaqachon siyosat, iqtisodiyot va madaniyat sohasida juda keng tarqalgan va samarali to'qnashuv usulidir. Kelajakda axborot jamiyatining vositalari va institutlari rivojlanishi bilan axborot urushlari mahalliy miqyosda ham, global miqyosda ham yanada keng tarqalib borishini taxmin qilish mumkin.

Axborot urushi odamlarning ongi va qalbi uchun kurashadi, kompyuter texnologiyalarining barcha kuchi bilan, bu faqat vosita. Va maqsad – maxsus tayyorlangan ma'lumotlarni tarqatish orqali ma'lum bir kuchga ega bo'lish uchun odamlar ongini boshqarish. Vaqt o'tishi bilan tinglovchilar bilan shaxsiy aloqa va muloqotning alohida ahamiyati haqida tushuncha paydo bo'ladi. Axborot to'qnashuvida bir-birini quvvatlovchi turli muloqot tizimlarining integratsiyalashuviga asoslangan yangi texnologiyalar paydo bo'lmoqda.

Insoniyat axborotdan foydalanish madaniyatiga ega bo'lmas ekan, "dahshatli yolg'on"lar izmidan chiqib keta olmaydi. "Bugun Internet butun dunyoni egalladi. Uning ijobiy va salbiy jihatlarini tushunib olish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Hozir dunyo aholisining uchdan bir qismi Internet tizimidan foydalanmoqda. Ularning 12 milliondan ortig'ini O'zbekiston fuqarolari tashkil etadi. Internetga haqiqat manbai emas, axborot olish imkoniyati sifatida qarash lozim. Internet orqali tarqatilayotgan barcha shakldagi xabarlarining chinini yolg'onidan ajratib olish uchun mustaqil fikrlash talab etiladi. Zero, mustaqil fikrlash mafkuraviy immunitet, yuksak ma'naviyat, g'oyaviy va axborot tahdidlariga qarshi kurashning bosh omilidir[11,467]".

XULOSA

Xulosa qilganda, jahonda yuzaga kelgan qator tendensiyalar kishilik jamiyatining turli sohalarini tubdan o'zgartirish, axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlash va ta'lim-tarbiya jarayonida axborot texnologiyalarini tatbiq etishni taqozo etmoqda. Axborot hajmi, uni saqlash, qayta ishlash va uzatishning texnologik imkoniyatlari kengayib borishi, ulardan jamiyatning barcha tarmoqlarida foydalanishga zamin yaratmoqda.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Reshetnikova E.V. Shocking as a form of information warfare.// Информационные войны как борьба геополитических противников, цивилизаций и различных этосов: Сборник трудов Всероссийской научной конференции (г.Новосибирск, 26-27 апреля 2018 г.) / под науч. ред. проф. В.Ш. Сабирова; СибГУТИ. – Новосибирск: СибГУТИ, 2018. – 820 с.

2. Валеев А.Х. Борьба с проявлением экстремизма в сети Интернет // Бизнес в законе. 2011.

3. Диль В.А. Тенденции развития современного экстремизма: молодежный и информационный экстремизм // Известия ТПУ. 2009. № 6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tendentsii-razvitiya-sovremennogo-ekstremizma-molodezhnyy-i-informatsionnyy-ekstremizm> (дата обращения: 24.03.2018).
4. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. – М.: 2000. <http://probib.narod.ru/>.
5. Куликов Е.М. Искусственно созданные слухи: социологическое обеспечение контроля и управления «информационным вирусом» в сети Интернет // Историческая и социально-образовательная мысль. 2011. -№ 4. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=17109285> (дата обращения: 24.03.2018).
6. Мелюхин И.С. Информационное общество: истоки, проблемы, тенденции развития. – М.: Издательство МГУ, 2002. – 208 с.
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006, 1-3-4-том, - Б. 19.
8. Упорников Р.В. Политико-правовые технологии противодействия информационному экстремизму в России: автореф. дис. канд. юрид. наук. Ростов н/Д., 2007. URL: <http://www.disscat.com/content/politiko-pravovye-tehnologii-protivodeistviya-informatsionnomu-ekstremizmu-v-rossii> (дата обращения: 24.03.2018).
9. Уэбстер Ф. Теории информационного общества Перевод с английского М.В. Арапова и Н.В. Малыхиной под редакцией доктора филологических наук, проф. Е.Л. Вартановой. – М.: АСПЕКТ ПРЕСС, 2004. – 400 с.
10. Ходжаева Д. Маънавий таҳдид: унинг моҳияти, кўринишлари ва уларга қарши курашнинг зарурати.// “Глобаллашув шароитида ватанпарварлик тарбиясининг маънавиймаърифий технологиялари”. Республика илмий-амалий конференция материаллари // Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари академияси. – Тошкент, 2019. – Б. 467.
11. Шариков А.В. Если сомневаешься, исключи: Дети и насилие на экране // Культура: сб. науч. тр. – М.: 2000, -№ 46. – С. 15.